

Johan Cullberg är död – en sann humanist i svensk psykiatri

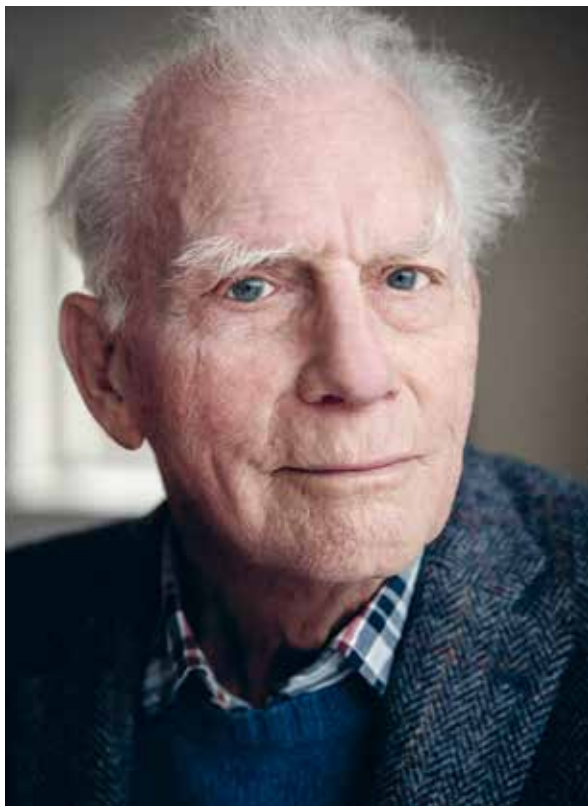

FOTO NATUR OCH KULTUR

Den 14 juni i år dog Johan Cullberg, psykiater, psykoanalytiker och författare, och välkänd för alla som är eller har varit verksamma inom svensk psykiatri. Nedanstående text av Clarence Crafoord är en omarbetad version av en understreckare i SvD den 17 juni 2022.

Johan Cullberg var min kollega och vän under 63 år. Vi träffades första gången under psykiatrikursen i läkarutbildningen 1959 och fann att vi var själsfränder, båda skeptiska till den medicinska psykiatrin och med ett starkt intresse för psykoanalysen. Vi utvecklade en vänskap av den sort som kännetecknas av ett livslångt pågående samtal. Ett sådant samtal där man även efter långa uppehåll i kontakten knyter an och fortsätter den pågående dialogen.

Johan arbetade som underläkare på Psykiatriska Kliniken vid St Görans sjukhus 1964 när han tog kontakt med mig och föreslog att jag skulle söka en tjänst på kliniken där. Psykoanalytikern Nils Haak var verksam på polikliniken och handledde i psykoterapi på psykoanalytisk grund. Johan och jag blev kamrater på kliniken och sökte oss till den psykoanalytiska utbildningen vid Psykoanalytiska Föreningen i Stockholm. Vid den tiden var det en rad unga psykiatrer och psykologer som fann inspiration i den Freudianska psykoanalytiska utbildningen som bedrevs på kvällstid två kvällar i veckan.

Vi mötte tillsammans den välkände psykoanalytikern Carl Lesche som utvecklade teorier om ”den rena psykoanalysen”, en verksamhet som inte hade med behandling att göra utan där verksamheten med analysander skulle bedrivas utifrån ett rent kunskapsintresse. Lesches ideal var alltså att frigöra det psykoanalytiska samlandet av kunskap från behandlingsmålet som syftar till att befria en person från ett lidande. Vi var fascinerade av Lesches karismatiska framställning när han satte in dessa tankar i ett filosofiskt sammanhang. Under dessa seminarier minns jag hur Johan blev alltmer skeptisk och uttryckte att han för sin del identifierade sig som behandlare och att han såg sig själv som en psykiater med i första hand ett intresse av att befria sina patienter från deras lidande. Denna modiga protest dämpade något oss andra i vår entusiasm för Lesches tankegångar.

Denna markerade inställning, att framför allt i verksamheten försvara behandlingsaspekten i arbetet och sträva efter att finna den rätta behandlingen, blev

Johans signum under hans fortsatta bana. Han var alltså präglat av psykoanalytiska teorier men ville tillämpa dem i främst sitt arbete som läkare.

1968 greps vi av tidsandans studentrevolter och grundade tillsammans med Bo Larsson en förening av kandidaterna i psykoanalytisk utbildning och ville konfrontera våra lärare i den Svenska Psykoanalytiska Föreningen. Döm om vår förvåning när lärarna välkomnade vårt initiativ något som i maj 1968 ledde till den första internordiska psykoanalytiska konferensen på Hässelby slott. Där anordnades seminarier för att kandidater skulle få handledning av nordiska kolleger och vidga sina vyer. Denna konferens för psykoanalytisk utbildning utvecklades senare till de vartannat år avhållna nordiska psykoanalytiskongresserna.

Det visade sig att denna, av Johan, mig själv och Bo Larsson bildade, kandidatförening var den första i världen i sitt slag. När vi vid världskongressen i Rom 1969 presenterade vår förening gav det en impuls till bildandet av en internationell organisation för studenter i psykoanalytisk utbildning, IPSO.

Under de följande åren av sextiotalet kom utvecklingen av psykiatri i Sverige att präglas av ett samhällsengagemang med vänstervridning och revolt mot traditionerna. En inspirerande revoltör var vid denna tid – 1970-talet – psykiatern Bengt Berggren, då verksam vid Ulleråkers sjukhus i Uppsala. Både Johan och jag lärde känna honom på Södersjukhuset där han var pionjär med att öppna en psykiatrisk dagavdelning – ett mellanting mellan öppen och sluten vård.

Johan hade nu fångats av en tjänst som psykiater vid kvinnokliniken på Karolinska sjukhuset och fann ett ämne för sin doktorsavhandling i psykiska besvär orsakade av de nya P-pillren.

Inspirerad av Bengt Berggren kom jag själv att bli överläkare vid det nyöppnade Fruängens Dagsjukhus, anslutet till mentalsjukhuset Långbro. Johans forskningsintresse växte och han började studera det psykiska traumat och kom in på området ”psykisk kris”.

Våra vägar skildes och jag öppnade, delvis inspirerad av psykoanalytiska tankegångar och av samhällsintresse år 1972 en ny form av psykiatrisk verksamhet i Luleå med framför allt psykoterapeutisk och familjeterapeutisk inriktning. Jag minns hur Johan, när han besökte oss i Luleå och såg vår arbetsbörda, suckade: ”människan är bara ett stoftkorn i universum”.

Själv kom han tillsammans med Bengt Berggren att i Nacka starta det så kallade Nackaprojektet och kny-

ta en forskningsverksamhet till projektet som avsatte ett flertal rapporter om det som nu kallades ”den sektoriserade psykiatrin”, en samhällsanknuten verksamhet som strävade ”ut från institutionerna” samt med tyngdpunkt i öppen vård. Berggren var en entusiastisk bulldozer i sin argumentation med politiker, medan Johan representerade en mer sansad ledarstil. Genom att presentera psykiatrin som en korv som var tjockast på mitten men som borde vara smalast på mitten, illustrerade Berggren hur resurserna borde fördelas, en metafor som fick alla att dra på munnen men som gjorde intryck på politikerna.

Under 1970-talet utvecklade Johan sitt tänkande kring psykiska kriser och fann ett genialt grepp i att beskriva psykiska krisförlopp analogt med inflammationsförloppet inom medicinen, med chockfas, reaktionsfas, reparationsfas och nyorienteringsfas. Detta var ett pedagogiskt grepp som gjorde det psykiska traumat tillgängligt för alla. Boken ”Kris och utveckling” blev en sensationell framgång och kom i alldeles rätt tid, nämligen då den psykiatriska verksamheten i hela landet sökte sig ut från sjukhusen och etablerade sig i samverkan av olika slag i samhället. Många olika personalkategorier törstade efter mer psykologisk utbildning. Därför nådde denna bok för svenska förhållanden väldiga upplagor. När det gällde den sektoriserade psykiatrin kom landstingens ekonomiska begränsningar att dämpa de ganska storvulna idéer som vi ville utforma både i Nackaprojektet och Luleåverksamheten.

1984 firade Nacka-Värmdö-psykiatrin 10 år Johan höll då fram ett paket till mig. ”Här är min baby” sa han. Paketet innehöll hans tjocka bok ”Dynamisk psykiatri” som också den blev en stor framgång som jag var inte så litet avundsjuk på. Hur orkade han med allt detta, undrade jag. Själv hade jag flyttat till Blekinge för ett nytt stort sektoriseringsprojekt benämnt ”Psykiatrin i Blekinge”. Johan arbetade vidare med olika forskningsprojekt, bland annat om omhändertagande av nyinsjuknade psykoser och började kunna specimera för att söka professurer. Han var väl kvalificerad men motarbetades från olika fronter inom det akademiska psykiatriska etablissemangen. Var det hans benägenhet att hylla ett humanistiskt synsätt och de illa omtyckta psykodynamiska perspektiven som skrämde? Mitt intryck är att den akademiska psykiatrins företrädare blev ängsliga för Johans genomslagskraft när han hävdade såväl de psykodynamiska och psykoterapeutiska som den medicinska psykiatrins

berättigande. Detta är höljt i dunkel men måste idag ses som ett uttryck för hans ärliga sätt att envist framhålla det som han hela tiden trott på, nämligen att olika möjliga vägar att förbättra den psykiatriska vården måste bygga på en lämplig kombination av medicinsk kunskap och psykologiskt bemötande på alla nivåer. Johan var till synes lyssnande och kompromissvillig, men stod i grunden fast i sin övertygelse om värdet av både den biologiska och den psykologiska grunden för en god psykiatri. Men hans bakgrund med en psykoanalytisk utbildning tycks ha väckt det psykiatriska etablissemangets skräck inför den Freudianska läran.

Johan belönades emellertid med en personlig professur 1995 och även kunglig medalj samt med föregångaren till Augustpriset för sin folkbildande verksamhet. Men han vann aldrig helt den akademiska psykiatrins respekt. Här förblev han en outsider vilket så småningom stärktes genom hans böcker om skönlitterära författare som Strindberg, Dagerman, Fröding, Ekelöf och Hjalmar Söderberg.

2007 utkom Johans självbiografiska volym ”Mitt psykiatriska liv”. Han inleder boken med en skildring av hur han som ung medicinare nödgades hjälpa brodern Erland till ett akut psykiatriskt omhändertagande sedan denne drabbats av en psykotisk sjukdom. Johan fick alltså en omedelbar och fysisk kontakt med hur en psykotisk människa tänker och kan bete sig. Han nödgades tvångsinta sin egen bror på mentalsjukhus. Jag är övertygad om att erfarenheterna av närhet till den psykotiske brodern fanns med i bakgrunden när Johan på Lesches seminarier deklarerade att han främst såg sig själv som behandlare. Likaså är det lätt att förstå hans tvekan inför den samtidigt utgivna boken av Thomas Szasz ”Psyisk sjukdom – en myt” som ivrigt lästes av många av oss yngre psykiatrer. Erlands kroniska psykos och samtidiga mycket fysiska måleri kom också att handgripligt föra in Johans upplevelse av vad konstnärskap är och hans levande intresse för ”galna” konstnärer som Strindberg, Dagerman och Fröding. En av våra livligare diskussioner rörde till exempel huruvida Strindbergs inferno var frukten av självsuggestioner som Olof Lagercrantz föreslår i sin biografi över Strindberg eller om han verkligen var psykotisk under sin infernokris. Jag hävdade i min argumentation att Strindberg, om han varit djupt psykotisk, knappast hade varit mäktig att författa de storartade pjäser som tillkom efter hemkomsten till Sverige, medan Johan hävdade att det framgår av breven att han var verkligt

sjuk. Vi fastnade i detta men respekterade varandras ståndpunkter. Också härur växte sannolikt Johans djupa intresse för krisbegreppet, manifesterat i ”Kris och utveckling”. När det gäller Gunnar Ekelöfs ”kompost” kom vi att diskutera boktiteln, men Johan fann snarast att mina invändningar mot ordet kompost fick honom att hålla fast vid det. Sådana skärmytslingar hade vi många, men de närmast stärkte vår vänskap.

Sedermera samlade Johan sitt vetande om psykos i en stor monografi ”Psykos: Ett humanistiskt och biologiskt perspektiv” (2000), där han bland annat ifrågasätter diagnosen schizofreni som alltför diffus och stigmatiserande. Vid den tidpunkten hade han fjärrat sig från den psykoanalytiska verksamheten och såg sig själv främst som en forskande och behandlande psykiater.

Det är nog tack vare sitt kändisskap och goda rykte som humanistisk psykiater som han lyckats samla ett material av intervjuer med dömda förövare av sexuella övergrepp på barn, som mig veterligt ännu är obearbetat. Johan fortsatte alltså sitt självständiga arbete ännu när krafterna började svika under det sista året av hans liv.

Själv har jag i mitt författarskap på många sätt följt Johan i spåren och vi har hela tiden fört en kontinuerlig dialog som lika mycket har rört professionella som personliga spörsmål.

Med Johans död har jag gjort en stor personlig förlust, men jag är stolt över att vi har fått vara ett slags följeslagare under en betydelsefull tid inom svensk psykiatri. ○

Johan Cullberg har skrivit många böcker, bland dem följande ovan nämnda ”klassiker”: Dynamisk psykiatri, 1984/2003; Kris och utveckling 1975/2006; Mitt psykiatriska liv, 2007. Samtliga utgivna på Natur & Kultur. Därifrån kommer även fotot på Johan.

CLARENCE CRAFOORD
Psykiater, psykoanalytiker och författare